

nijvertijd

In dit nummer besteden we aandacht aan de coöperatie Ons Belang. In Deventer verschijnt de coöperatie aan het eind van de negentiende eeuw.

Het coöperatiewezen is veel ouder. Het begin ligt in Engeland in de 18de eeuw. Beroemd werd Rochdale, een plaats bij Manchester, waar een groep wevers in 1843 een vereniging vormt, wekelijks een klein bedrag stort en met dat spaargeld een winkeltje opent. De vereniging groeit uit tot een succesvolle verbruikerscoöperatie met zestien winkels. Leden kochten wekelijks contant. Bijzonder was dat een deel van de winst van Rochdale werd besteed aan sociale doelen en dat winst werd uitgekeerd aan de leden naar verhouding van hun gebruik.

Vóór de komst van coöperaties werd vaak op rekening gekocht en werden woekerrentes berekend. Bovendien was het voedsel vaak van slechte kwaliteit en te duur. Vooral de prijs en kwaliteit van brood was een probleem. Daarom begon Samuel Sarphati in 1855 een broodfabriek die goed brood leverde voor 30% lagere prijzen. In Nederland begonnen coöperaties daarom vaak met een eigen bakkerij en kwamen andere producten later. Zo was dat ook in Deventer.

Berucht in Nederland waren de veenderijen waar de veenbazen winkels hielden en de arbeiders via 'gedwongen winkelnering' tegen te hoge prijzen hun levensmiddelen moesten kopen of zelfs alleen in natura werden betaald. De coöperatie zag men als een remedie tegen de 'sociale kwestie': de systematische uitbuiting van arbeiders. Door het heft in eigen handen te nemen bevrijdde men zich van de uitbuiting.

De econoom John Stuart Mill nam de coöperatiegedachte op in zijn boek Principles of Political Economy. In ons land kwamen de eerste coöperaties vanaf 1860. Dezen waren vooral van protestants-christelijke huize. Maar al snel kwamen er algemene en socialistische coöperaties.

Na de tweede wereldoorlog neemt het draagvlak voor gebruikerscoöperaties snel af. De coöperatie verdwijnt echter niet. Vooral de agrarische sector kent er vele. Consumenten kopen tegenwoordig collectief in via De Consumentenbond, Vereniging Eigen Huis en dergelijke. Dat heeft echter niets meer met zelfhulp of emancipatie van de arbeiders te maken.

Eric Giesbers
Voorzitter

ONS BELANG

34

JAARGANG 19 | JUNI 2015

De Stichting Industrieel Erfgoed Deventer is opgericht in 1995. Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Ons werkgebied omvat Bathmen, Deventer, Diepenveen, Olst, Twello, Voorst en Wijhe. Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen van ons werk. Wij organiseren excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven advies over hergebruik van industrieel erfgoed. Natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek. Voor meer informatie: bel (0570) 615838 of mail info@sied.nl. U kunt ook onze internetsite bezoeken: www.sied.nl

Wagenpark Boxbergerweg,
jaren '50.

‘Niet om het gewin, maar voor het gezin’

Aan het eind van de 19e eeuw groeit ook in Deventer het idee ‘tegenover de particuliere handel en distributie een zaak op coöperatieven grondslag te beginnen’. Binnen de Algemeene Deventer Werkliedenvereniging ‘Help U Zelfen’, opgericht in 1871, wordt het initiatief genomen voor de leden een coöperatieve bakkerij op te richten. De Vereniging heeft een vroegere bakkerij in bezit, op de hoek van de Papestraat en de Tibbensteeg, waar men kan beginnen.

De omstandigheden lijken gunstig: veel ‘buitenbakkers’ uit omliggende gemeenten bezorgen brood, omdat in de stad te weinig gebakken wordt. Bovendien zal de coöperatieve bakker kwalitatief goed brood gaan bakken, met het juiste gewicht.

Op 19 april 1897 wordt de Coöperatieve Broodbakkerij en Verbruiksvereniging ‘Ons Belang’ opgericht, als (onder-)afdeling van Help U Zelfen. De eerste voorzitter is Arend Kelderman, raadslid van de Deventer Volkspartij en later wethouder. Als commissarissen treden sociaal bewogen werkgevers aan: de textielabrikant G.J.L. Ankersmit, houtzager J. Stoffel en olieslager H.A.W. ten Hove.

De eis dat men ook lid van Help U Zelfen moet zijn, verdwijnt al gauw: iedereen kan lid worden van de coöperatie, ook als men geen arbeider is. In het tweede jaar verdubbelt het aantal leden en wordt 4% dividend uitgekeerd. Dat laatste is bij coöperaties niet vanzelfsprekend: soms ‘lenen’ de leden hun dividend als kapitaal om hun coöperatie een steviger financiële basis te geven. Daartegenover trekt een flink dividend weer meer nieuwe leden aan.

Naar een nieuwe bakkerij

Door de voorspoedige groei wordt de bakkerij veel te klein: er zijn in 1899 al vijf bakkers, vier ‘loopers’ (bezorgers) en een administrateur- controleur in dienst.

Het bestuur gaat op zoek en acht drie stukken grond aan de toenmalige rand van de stad geschikt: bij de luciferfabriek de Ooievaar, bij de oude Manege (Manegestraat) en in de Oosterstraat.

Door de groei van het aantal leden (in 1900 al 600) is Ons Belang sterker geworden: er zit maar liefst f 7000 in het reservefonds. Verder is er een obligatielening van f 2500 en de commissarissen Ankersmit en Stoffel stellen een voorschot ter beschikking van f 5500. Ook een bank is bereid een bedrag te lenen. ‘Aan de oude Manege’ wordt een terrein in erfpacht verkregen, waarop de nieuwe bakkerij verrijst naar ontwerp van Maarten van Harte, die nog heel wat voor de coöperatie zal tekenen. Aan de firma ten Zijthoff en Zoon wordt de bouw opgedragen voor f 26.000. In de loop van 1903 komt de bakkerij, met twee dubbele heteluchtovens en vier oud-hollands roggebroodovens in gebruik. Het Verenigingsgebouw van Help U Zelfen aan de Diepenveenseweg gaat spoedig daarna open.

Een initiatief dat modern aandoet is de ‘open

Wasserij Boxbergerweg, jaren '30.

dag' voor de leden bij de opening van een nieuw gebouw – er gaat veel werfkracht van uit! In 1903 stijgt het aantal leden stormachtig naar 1056. Daardoor ziet de coöperatie zich genoodzaakt verder uit te breiden. Het bestuur kijkt in wel zeven andere steden hoe een moderne gemechaniseerde bakkerij het beste kan worden ingericht. In 1905 gaat de uitbreiding van start, weer naar ontwerp van van Harte. Omdat de kosten van elektrificatie tegenvallen, besluit het bestuur tot het plaatsen van een zuiggasmotor van 20 PK voor

Hr. Groen bij de auto van de schoolmelkbezorging.

Omstreeks 1957 wordt het 7 miljoenste flesje schoolmelk bezorgd. Ons Belang had daarin een groot aandeel.

het opwekken van de eigen elektriciteit. Daarop kan ook een maalderij (geleverd door Beltman) draaien, die de externe molenaar vervangt.

Ons Belang en haar beginselen

Van meet af aan heeft de coöperatie zijn neutrale karakter benadrukt. Ons Belang was beslist geen arbeiderscoöperatie, 'want die zou teveel bij de politieke en vakbondsstrijd betrokken zijn'. Wel gaat een vast percentage van de winst naar Help U Zelfen, als erkenning voor de hulp bij de start van de Vereniging. Ook wordt ieder jaar uit de winst steun gegeven aan 'neutrale verenigingen met

algemeen belang'.

Een ander gebied waarop men een voorbeeld probeert te geven is dat van de arbeidsvoorwaarden. De maximum arbeidsduur komt op 66 uur met vier vrije dagen per jaar. In 1913 gaat men naar 60 uur en zes verlofdagen.

Een heikel punt is de nachtarbeid: het is moeilijk die terug te dringen en toch vers brood te leveren. In 1919 wordt het nachtwerk bij wet afgeschaft.

'Om meer voeling te krijgen met andere coöperatieve verenigingen' sluit Ons Belang zich in 1912 aan bij de Nederlandse Coöperatieve Bond en de 'Handelskamer'(HAKA), de groothandelsvereniging. Voor ieder lid moet 2 en later 3 gulden worden gestort als aandeel in het kapitaal.

De 'afdeling Winkel'

Het bestuur blijkt steeds zorgvuldig en voorzichtig te werk te gaan. Het ziet de Voorstad zich ontwikkelen en koopt 'preventief' ruim 800 meter grond bij achter het Verenigingsgebouw om niet ingesloten te raken. Al enige tijd verkoopt men in het kantoor(!) aan de Manegestraat diverse kruidenierswaren. Door het succes durft men het aan in de Smyrnastraat een 'winkelhuis' te bouwen, weer met architect van Harte, dat in 1905 in gebruik komt.

Door de groei van de wijk 'buiten de Noordenberg' plant het bestuur een tweede kruidenierszaak, gecombineerd met een slagerij. Aan de Zwolseweg (27/29) verrijst in 1911 een kloek pand met twee 'winkelhuizen' en bovenwoningen.

Op het runnen van een slagerij heeft het bestuur zich lelijk verkeken. 'Het moeilijkst toe te passen voor de coöperatie', is de constatering. Vlees is sterk met de markt en de handel verbonden en men

Kruidenierszaak Sluiswijk, geopend 1921.

Kruidenierswinkel en slagerij Zwolseweg, na de oorlog.

Colofon

Tekst: Ipe de Graaf
Fotografie: Theo de Kreek / SAB
Redactie: Ipe de Graaf, Janleo van de Laar en Sam de Visser
Vormgeving: Pieter Ellens
Allison grafische vormgeving
Drukwerk: Ovimec

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnend bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden. Nijvertijd is gratis te downloaden op www.sied.nl

ISBN 1388-2759

Donateur

Donateur kan men worden door overmaking van:

€ 15 (of meer) voor particulieren
€ 25 (of meer) voor organisaties
€ 50 (of meer) voor bedrijven
€ 250 (of meer) voor 'Vrienden'
op bankrekening NL83 INGB 0000 4151 41
t.n.v. Stichting Industrieel Erfgoed Deventer.
Adres: Parkweg 3, 7411 SG Deventer.

Vriend van de SIED

De SIED heeft een bijzondere relatie met een aantal donateurs, die we Vriend van de SIED noemen. Voor de Vrienden gelden extra faciliteiten: het logo prominent op de website en vermelding in Nijvertijd.

De Vrienden van de SIED zijn:

Ardagh Groep
BAM Woningbouw Deventer
Deventer Kring van Werkgevers
Ten Hag Groep
JVZ Ingenieursburo
Rentree
Salland Storage
Saxion Hogescholen
Schaap Bliksembeveiliging Ontstoringstechniek
Soils milieudadviesbureau
Witteveen + Bos

www.sied.nl

heeft te stellen met wisselende prijzen. Dat wringt met de coöperatieve gedachte. Pas toen in 1912 een klein filiaal aan de Manegestraat open ging, steeg de omzet van deze afdeling.

Vanaf 1919 moeten leden als aandeel in het kapitaal van de vereniging in plaats van 25 voortaan 50 gulden storten. Het bestuur krijgt de opdracht stappen te nemen om de 'achturedag' in te voeren. In deze jaren komen er meer kruidenierswinkels in de stad, zoals die in een semi-permanente woning in de Sluiswijk, geopend in 1921. Ook in het pas gebouwde Knutteldorp komt er een, samen met een slagerij.

Nieuwe afdelingen

In 1917 machtigt de algemene vergadering het bestuur over te gaan tot het stichten van een melkafdeling (die een lage winstmarge kent), te combineren met een was- en strijkinrichting. In 1919 krijgt Ons Belang van de gemeente 2800 meter grond in erfpacht tussen het Groenedijkje en de Boxbergerweg, waar de melkzaak direct veel succes heeft. Hier wordt ook roomboter gemaakt. Het jaar daarop komt de wasserij in bedrijf, die na een jaar al moet uitbreiden met diverse machines, een stoomketel en twee elektromotoren. Voor het vervoer wordt een paard en wagen aangeschaft.

Bloei en ondergang

Tot zover een impressie van de in het jubileumboek van 1922 uitgebreid beschreven opbouwperiode. In de bloeitijd tot de oorlog komt aan de groei een einde. In 1938 behoort Ons Belang nog tot de 12 van de 300 verbruikscoöperaties met een omzet boven 1 miljoen gulden. Vanaf 1947 gaan praktisch alle winkels deel uitmaken van de landelijke keten CO-OP. Door een steeds doorgaande concentratie verdwijnt vaak de betrokkenheid van het plaatselijk bestuur. Ook ontwikkelingen als zelfbediening en het voeren van merkproducten zijn te lang tegengehouden uit ideologische motieven. Door dat laatste waren er ook te weinig zakenmensen om de enorme landelijke organisatie doelmatig te besturen.

De conclusie moet wel zijn dat de coöperatie zijn eigen doelstelling heeft overleefd. In 1974 valt het doek: vrijwel alle gebouwen, bedrijven en winkels moeten wegens faillissement verkocht worden.

Het ligt in de rede, dat toen ook een einde gekomen is aan Ons Belang in Deventer.

Bronnen

- Coöperatieve Verbruiks- en productievereeniging Ons Belang Deventer, Jubileumsuitgave, 1922
- Ton Oosterhuis, Niet om het gewin, maar voor het gezin: de geschiedenis van de verbruikscoöperatie in Nederland vanaf 1865, SDU, 2000
- SAB (bedrijfsarchief)

CO-OP P. de Hooghstraat 51, jaren '50/ '60.